

Партія Українських Соціалістів-Революціонерів.

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

В. Рюминський.

Повстане селян в Англії.

Друге українське видане в перекладі
Миколи Залізняка.

Повстане селян в Англії.

Нове житє виходить із старого, як колос із верна. Невідразу вигадали люди плуг і молотарку, навчилися молоти муку, ставити великі будинки, їздити по валівниці, на простороні тисячі кільометрів розмовляти зі собою телеграфом.

Поволі нагромаджувалося у людей знання, людська думка працювала невпинно, переходячи від старої думки до нової, від меншого до більшого, полекшуєчи і подівшуючи людське житє.

Так само не від разу склалося і жите людської суспільності; воно теж вироблялося поволі, від дідів до синів, від синів до внуків. Держави склалися невідразу, невідразу окремі кляси і стани заняли те становище, яке тепер займають вони в державі.

І хто хоче перемінити своє житє і жити новим, мусить знати давне житє. Треба се знати і трудящим людям, коли вони хотять перемінити своє житє і добитися правди, землі і волі. Вони повинні знати не тільки те, як жив наш український народ, вони повинні знати, що робив, як добивався своєї долі трудовий народ по інших державах.

Історія вчить. Вона показує, як ішло людське житє в цілому світі і як складалося житє трудового народу. Вона показує його помилки і успіхи і вчить, як уникати помилок і як здобути собі краще житє.

З історії ми довідуємося, що скрізь по всіх країнах селянство було найбільше пригнетсяним станом в державі, що майже скрізь воно робило панщину на панів, на шляхту, залежало від урядників; з історії ми довідуємося також, що серед селян ніколи не вигасало стремлення до справедливости, бажання добитися волі, визволитися від гніту, самоволі і насильства тих, що панували над ними. Історія оповість, як в західній Європі селянство поволі вибороло собі невалежне становище, як селянє боронили свої права і зробилися повноправними громадянами на своїх землях і самі почали брати участь в державних справах.

По різних країнах інакше і в неоднакових обставинах скидав з себе народ тяжкі кайдани рабства і пан-

щизняного ладу. Були розрухи, були штрайки, були змови, були цілі повстання і справжні війни з гнобителями.

Ми хочемо тут оповісти, як визволяв себе англійський трудовий народ.

Англійські селяни робили панщину на своїх панів, котрі в Англії ввали ся льордами; але ніколи вони не були такі залякані, як по інших державах, і в них далеко швидше ніж у інших повстала думка про те, що й вони на рівні з іншими горожанами держави повинні мати оборону від сваволі в одинаковому для всіх законі. І коли правительство поломало її права горожан — англійських селян, щоб догодини величним і світським земельним власникам, тоді в Англії почав ся величезний селянський рух — селянське повстання.

Як вихор перелетіло воно по цілій країні, принесло з собою убивства гнобителів, зруйноване їх маєтків. Своїм повстанням селяни добилися того, що верховна влада — король призначав законними їх права і домагання. І хоч потім король обдурив свій народ і не додержав своїх обіцянок, однака після повстання справедливі домагання селян не мали опору ні в боку влади, ні в боку шляхти, великих земельних власників. Всі побачили в селянстві гріану силу, котра знає свої права і не скоче їх дешево віддати. В походженню цього повстання велике значіння мала чума, що була незадовго перед тим в Англії, і тому нам треба розповісти про неї.

I. Чорна смерть — чума.

В Європу чума прийшла з Азії. В 1334 р. в Китаю загинуло від неї 5 мільйонів народу. Равом з торговельними валками чума дісталася до північних берегів Каспійського моря і до Європи. В 1346 році вона була вже в Криму. Як етрапний звір повала вона по землі і по воді, і скрізь гинуло життя. Люди дивилися на се нещастя, як на божу кару за гріхи і не хотіли в ним бороти ся, а тікали в гори, в ліси. На кораблях чума швидко дісталася і на захід. По дорозі вона захоплювала острови, так наприклад на острові Кипрі вмерли тоді всі люди до одного. Чума не жалувала нікого. По Середземному морю плавали кораблі без людей, бо вони часто вмирали всі по дорозі. На кораблі лишилася ся сама зараза. Хвилі викидали корабель на берег, і чума розводилася ся звідти на всі боки. Ніколи було ховати людей в довгими церковними обрядами. У Франції один

епископ наперед посвятив велику ріку, щоб туди можна було кидати без всяких обрядів трупи людей, що вмерли від чуми.

В Англії чума з'явилася в серпні 1348 року і лютувала там чотирнадцять місяців. Людність там зменшила ся на половину. Найбільше потерпів від чуми простий народ. Письменники того часу оповідають про страшне спустошення країни.

В богатих місцях стояли порожні вимерлі села. Вітер вавивав в порожніх хатах, поля були незасіяні. „Вівці і худоба, оповідав літописець, блукають по ланах і полях і нікому було їх прогнати“. Та швидко чума захопила і худобу; і трупи людей і авірат лежали разом незакопані в землю. Серед людей повстав перелік. Одні втікали в ліси, другі до міста. І ніде не могли знайти ратунку від чорної смерті.

В 1349 році чёрнець одного ірландського монастиря писав: „І щоб написане не зникло разом з тим, хто писав, і праця не загинула з тим, хто працював, я лишаю пергамент, щоб продовжувати його на той випадок, колибо хто з племені Адаму виратував ся від цього лиха і продовжував працю, котру я почав“. Чернечі, боїться ся, що не лишить ся нікого живого після страшної чуми. У господарському життю країни чорна смерть теж зробила великий недбал. Тоді припинилися доходи. Тоді земля лишила ся несвободеною, бо бракувало кольонів (сельських робітників) — п'още літописець. Найбільше потерпів від чуми простий народ. Брудне убожество, в котрому жили трудящі люди, було найбільше улюбленим місцем чуми. В місті число робітників, ремісників зменшило ся майже в троє. В Ліондоні побожний чоловік, Уольтер Моне купив для простих горожан кладовище, і на ньому одному поховано 50.000 трупів. В селі зменшило ся вдвіч число селян чиншовиків, що брали землю від пана льорда. Зменшило ся і число найманіх сельських робітників. Дідичі і монастири лишили ся без робочих людей.

Іх доходи відрізу зменшилися в десятеро. Льорди почали дуже нарікати. Там, де давнійше одержувало ся доходу чотирі — шість фунтів штерлінгів, тепер одержувало ся коло пяти — семи шілінгів*).

На селі чума цілком перемінила все давнє життя. Давні відносини між дідичами і селянами виникали самі по собі. Народу стало менше, а землі лишило ся стільки, як

*) Один фунт штерлінгів виносить 25 корон; фунт штерлінгів має 20 шілінгів, винайти шілінг виносить 1·25 сотників; один шілінг має 12 пенсів, винайти один (1) пенс виносить коло 11 сот.

і давніше, і стількиж вона вимагала людської праці. Стало менше робочих селянських рук, і вони зробилися потрібніші для дідичів. І селяни і дідичі зрозуміли це. І селянам стало ясніше, ніж колибудь перед тим, яку вартість має їх праця і яке велике значення має вона в народному життю.

Селяни зрозуміли, що дідичі цілком залежні від селян і що коли селяни згуртуються разом і почнуть боротьбу за свої права і за свою землю, — їм пощастиТЬ урядити своє життя так, як їм треба, як вони самі хочуть.

Та щоб краще зрозуміти своє народнє боротьбу, погляньмо трохи назад і подивімось, як складалося в Англії селянське життя.

ІІ. Народне життя в Європі і в Англії в середніх віках.

Селянський рух в Англії, про котрий ми будемо говорити, відбувся в XIV. столітті, більше як 500 років тому, в такій авані середніх віків. Коли хочуть означити одним словом, як було уряджене життя в державах Європи того часу, то кажуть, що то був час феодалізму. На чолі держави стояв король, і сей король уважав себе не тільки царем своїх підданих, але також власником усієї землі в державі. Благородні лицарі, шляхта — котрі часто самі були потомками князів. — були на службі у короля. .. службі в обороні держави король платив землею; інших богацтв поки не було. Сі королівські слуги — васали так звалися вони тоді. поділяли за згодою короля величими земельними маєтками. Ціла країна поділялася на єї окремі області-маєтки з васалами на чолі. Король передавав васалам всю свою владу над підданими їх земель, так що васаль був ніби другим місцевим королем. Йому, а не свому цареві платили селяни податки, до нього йшли судитися, коли між ними виникали які небудь сумеречки і непорозуміння. І рівночасно вони були справжніми кріпаками цих васалів, робили на нього панщину. Великі васали мали своїх дрібніших васалів — арендаторів. Сією свою чергою також роздавали землю в державу. Се були дрібніші пани, але часто ще більше жорстокі до селян.

Такий був лад в Європі за часів феодалізму.

Так само розвивалося народне життя і в Англії. В XI віці прийшов тоді з Франції, з Нормандії, з своїм військом і з своїми лицарями Вільгельм, аваній завойовником. Він розбив давню королівську династію — саксонську і заняв її престол. Землю разом з селянами, що сиділи на ній, він

роздав новим васалям, або як вони називали ся в Англії — льордам, і монастирям. Та Французи прийшли в Нормандії уже до готового порядку англійського життя. І Вільгельм не хотів ломати сих порядків, щоб не підняти проти себе людність.

В англійському селі віддавна земля належала до цілої громади. Кожда громада селян спільно володіла управною землею і сіножатями. На спільніх луках пасла ся худоба. Кожда сільська родина в той самий час і однаковою працею обробляла свою дільницю. Явив ся в таку громаду льорд. З початку він явив ся як королівський лицар — воєнний слуга короля і заразом маєтник королівській представник його політичної влади. Та що він і його родина та ріжні прибічники не звімали ся хліборобською працею, то громади мусіли удержувати їх своїм копштом. З громадської землі він одержав свою означену частину. Звичайно вона була далеко більша від частини кожного іншого селянина, але кавалки її були розкидані в суміші з селянською землею. Після жнів панська земля також повертала ся в громадський пастівник. Крім своїх робіт селяни мусіли обробляти землю свого льорда.

Льорд уважав ся хазяїном всеї громадської землі, але він не мав права розпоряджати нею по своїй волі. Льорд — його ще називали сеньором — мав право вимагати певної праці від селян лише на стільки, на скільки вони сиділи на землі і користали з неї. Праця, яку селяни мусіли робити на льорда, спадала на всіх членів громади рівномірно, відповідно до числа їх наділів. Селянин сам по собі був свободний. Він був звіяваний, поки сидів на громадській землі. Ледви тільки англійський селянин виходив з своєї громади, він робив ся свободним, як і всі інші горожани країни.

В своїх селянських справах громада мала право самоврядування. Вона сама на громадських вборах порядкувала своїми господарськими справами. Там же розглядалися всякі умови між окремими селянами і ріжні судові справи. Кождий член громади міг снобідно розпоряджати своїм участком, міг продати його, заставити і т. д. На все се потрібна була тільки згода всеї громади. Після смерті батька спадщину по нім одержував звичайно молодший син.

В англійському життю завжди величе зне значінє мав суд. В ті далекі від нас часи кожда громада мала свій місцевий суд в виборних людях. Сей суд стисло тримався звичаїв своєї місцевості, коли розглядав всякі суперечки між селянами. В той час уже почали ся в сих громадах початки суду присяглих, котрій і в наші часи вважається

найкращим судом. Тоді се були виборні мешканці громади і вони брали участь більш у досліджуванню самих обставин справи, ніж в означуванню вироку. І тоді се вже був своєбідний самостійний суд, котрий часто рішав справи не так, як хотілося льордови.

Власть льорда виявлялася головним чином в збираню в громади встановлених податків. Чи робив селянин з ким небудь яку угоду, — він платив на користь льорда певний податок; чи став ся який злочин на громадських ґрунтах — громада мусіла платити кару на користь льорда і т. д. Розміри податків були означені звичаєм, записані в списки повинностей і льорд не міг брати більше. Звичайно в історії кождої області часто бували випадки дикої сваволі зі сторони льордів і їх прибічників. Однаке селяни не легко мирилися з цею сваволею. Вони все могли подати ся до місцевого суду і заявiti про свої поломані права на землі, якіму захопив наприклад в волі льорда інший державець: і суд все видав вирок по справедливості, не боячи ся влади льорда.

Звичай означував, що селянин, який мав повний наділ, мусів працювати на льорда три дні на тиждень протягом часу від 29 вересня до 1 серпня, і 5 днів на тиждень протягом часу між 1 серпня і 29 вересня. Крім того під час жнів протягом 15 днів селяни мусіли помагати льордови. Та більше від цього льорд не мав права вимагати від селян.

Таке було життя англійського селяніна. Завдяки тому значінню, яке мав в Англії закон, селянське життя не було таке тяжке, як по інших країнах. Однаке і англійський селянин це був вільною людиною, він був привязаний до землі. А від сеї несвободи було дуже близько і до цілковитої залежності. Льорд завсігди міг поставити справу так, що сільська громада ставала залежною від нього.

В англійському селі панський двір був осередком всього життя. В панському дворі збиралася кара, тут приймалися присяги, тут провадилися списки кругової поруки. Коли льорд в особливого королівського наказу мав право суду, він також відбувався на панському дворі, а поруч з ним за брамою стояла шибениця. Та найтяжішою була невільна праця, — панщинна. Більшу половину свого життя селяни мусіли витрачати на удержання своїх панів, а самі не жили, а животили.

Так тягло ся до половини XIII століття.

Тоді в Англії, в її господарському життю відбувався великий переворот. В сільському життю дуже великого значення набрали гроші. Давнійше кождий селянин з свою родиною сам добував все потрібне для життя. Сам оправ

землю, сам пряд врядиво, сам виробляв шкіри. Село не знало міста. Воно було відгороджене від цілого світа. Йому не треба було ні купувати ні продавати. І селяни мали дуже мало грошей.

Та людність збільшала ся. Земля виснажила ся і почала давати гірший урожай. На селях появилися люди, що не мали до чого приложити свою працю; рівночасно дуже зросли міста і їм треба було богато робочої сили. Зайва, сільська людність почала йти до міст, і люди ставали там ремісниками. Між селом і містом навязалися постійні зносини. В місті повстало ринок. Сюди везли селяни своє збіже, а звідси везли до дому вироби ремісників. Так почав ся обмін, і найбільшу силу в господарстві почали мати гроші. Тому їх почали здобувати всі, хто мав хоч яку не будь власті. І насамперед на селі ехотів стати грошовитим чоловіком льорд — землевласник. Він почав зовсім інакше відноситися до свого господарства. Насамперед подбав він перевести на гроші всю свою панщину. Він перевів на гроші всі обов'язкові роботи на полі, на току, в саду, всі обов'язкові збори збіжем, дробом і т. д. Появилися грошеві збори: збори за свинину, збори за дрова і т. д. Давнійше селяни давали просто свинину, дрова і т. д.

Звичайно не відразу відбувся сей перехід від одних повинностей до других. Для селян ніби то був корисніший грошевий податок. Тепер селянин усю свою працю витрачував на свою землю, і сам він ніби то ставав своєбіднішим. За те кожда невдача в його маленькому господарстві робила селянина вічним довжником льорда; дідич не звертав уваги на поганий урожай, на град або інші невдачі в господарстві, — при грошевому податку він вимагав гроши. І довжник селянин лишався тим самим його рабом.

Давнійше ми кавали, що панська земля була розкидана серед кавалків селянської землі, і що після жнив вона поверталася в громадське пасовиско. Тепер дідичі починають боротьбу з громадами, щоб виділити своє землі в громадських. На своїх господарствах дідичі починають уживати кращих способів оброблення землі, переходять до чотирохпідлія і т. д. І вже в кінцем XIII стол. в богатих громадах під пар іде не ціла третина громадської землі, як се бувало давнійше; не вся вона стає громадським пастівником. Кожного разу дідич виділяє з пари 20 або 40 моргів, огорожує їх плотом і обробляє для нового васіву. Боротьба провадила ся дуже уперто. Звичайове право завсігди було на боці селян, через те що правительство, щоб підтримати дідичів, мусіло видавати на їх користь закиди. Король Гайнріх III в одному універсалі каже: богато льордів скаржиться, що селяни пере-

шкоджують їм використовувати пустарі, лені і пасовиска. Універсал дозволяє льордам повернати вільну землю в свою приватну власність, аби се не повабляло селян потрібних для них пасовиск. Особливо зручно провадили свої господарські справи монастири. Вони захоплювали цілі сотки десятин селянсько-громадської землі. Швидко монастири вробили ся найбільшими земельними власниками на острові.

Поява великих господарств викликала великий попит на господарські руки. Для копчення сіна, для жнив, для перевозження збіжжа, для молочення, для всього потрібні були робітники. Ціни на робочі руки зросли. Робітники вербувалися головним чином з тій маси свободної людності, котра стояла поза громадським життям і не підлягала господарській владі льорда; крім того в робітники йшли селяни, що мали невеликі участки землі.

На селі з'явилися цілком нові люди. — наймити, і відношення до них льордів було інше, ніж до селян. До цього часу відноситься і розвиток аренди. Богаті льордам корисніше було віддавати свої землі арендаторам і не провадити самим господарство. Арендовані участки почали звати ся фермами, а самі арендатори — фермерами.

Значить, само жите почало по троху виволяті селянську працю від панщинянного ярма. По троху почали являти ся умови дідичів з селянами, де і мови не було про обов'язкову панщину; говорило ся лише про грошеві сплати.

Однака ще далеко було до виволення селян. Льорди все ще говорили до селян і робітників: „Се ті, котрі великою працею, в поті лиця ядобувають для нас васоби до життя, як звелів сам Бог“. Але серед селян, робітників і цілого простого люду вже з'явилися інші думки. Вони любили повторяти: „Коли Адам був голий, а Ева пряла, де був шляхтич?“ Нерівність між людьми повстала не в волі Бога, а в волі людей. Значить, люди повинні скасувати ю нерівність.

Саме тоді стало на Англію страшне лихо — чорна смерть.

III. Як правительство само приготовило повстання селян.

Половина Англії вимерла від чуми. Робочої сили стало менше, і тому зросла ціна на працю, на робочі руки. Робітник почав більше вимагати за свою працю, і йому давали більше, бо інакше земля лишила ся б необробленою.

Недостача в робочих руках була така велика, що „доводилося посыпати до плугів і возів жінок і дітей.“

Дідичі всіма силами старалися утримати на своїх землях тих селян, що лишилися. Вони зменшували їм чинши і арендну плату часто на половину і навіть більше, щоб утримати їх у себе. Однак часто трудно було утримати селянина на одному місці. Ледви він виходив за межі своєї громади, де він все ж таки був кріпаком свого пана, його зараз в іншому маєтку охочо приймали на роботу за високу плату.

Нешастя виступало непідготованими льордів-дідичів і монастирі. Про високі ціни на працю вони почали казати що се „безличність, нахабство, підлota і жадність робітників“. Льорди — дідичі влякалися. З їх рук почала вихоплювати ся властиві над найманими робітниками і селянами. Тоді на поміч до них в ей боротьбі „з безличностю і нахабством“ робітників і селян прийшло само правительство. Немудро робило воно, бо таке глибоке питання народного життя хотіло розвязати дуже просто, дорогою поліційних приписів.

8. липня 1349 року видано королівський ордонанс (закон в формі приказу). Він визначав, що ті робітники, що лишилися живими після чуми, починають тиснути своїх панів і вимагають від них непомірної плати. З огляду на те король за згодою ради поетановляє: „Щоб кождий мушчина і кожда жінка королівства нашого Англії, якого б стану вони не були — свободні чи піддані, здорові і не старіші як 60 років, хто не живе з торговаї і не займається яким після ремеслом, не має власних засобів до життя або власної землі і не служить у іншого, коли його або її покличуть служити, відповідно до їх стану, — мусять іти на службу до того, хто їх кличе і при тім за таку плату грошими і патурою, яку звичайно давали в тих місцевостях, де вони обов'язані служити, в 20 рік нашого панування в Англії або в останні 5—6 роках“. Кождого непослушного чекала тюрма. Тим, хто наймав робітників, теж заборонено давати плату вищі від звичайної.

Однаке сей поліційний примус лишився порожнім звуком. Ніхто не виконував його. І дідичі, як і давніше мусіли давати робітникам плату, яку вони вимагали. „Ім не лишалося ся нічого іншого, як або етратити всії свої овочі і всії свої ниви, або виконати нахабну і жадну волю робітників“. Так в сумом пише літописець. Король лишився незадоволений. Він побрав великі карти від усіх земельних власників, а робітників звелів хапати і садовити до темниць. Людність ховала ся по лісах, тікала з маєтку в маєток, щоб ухилити ся від королівського суду. Ся нещадча

не зробила розумнішим ні правительства ні льордів. Від першого парляменту, що вібрал ся після чуми, (1351) дідичі почали домагати ся жорстоких кар для робітників і селян, котрі не хотять в них робити за визначену ціну. Парлямент виробив закон, котрий звав ся „статутом про робітників“. В ньому були докладно вичислені всі роди робітників. Сільських робітників поділено по групам. Одні обов'язані наймати ся на цілий рік, а не поденно (візник орач, настух, і т. д.); другі можуть бути і поденними робітниками (косар, молотник і т. д.). Для кожного робітника була визначена плата, більше котрої він не мав права вимагати, при чому ся плата була б, 6 разів менша від звичайної ціни. Двічі на рік робітники складали перед льордами присягу, що ніхто з них в літку не буде йти на заробітки в села, в котрому він живе вимою, коли й тут він може найти роботу за установлену статутом плату. Кара за недодержання сих приписів була дуже остра. Винних заковували в кайдани і брали на муки.

Почала ся утеча робітників з одного графства до другого, з села до міста. Парлямент 61 року виняв таких утікачів з під закона. На бажані дідича судді могли засудити такого робітника до ганебної кари. На лобі у нього випалювали букву F; се значило, що ся людина несовісна, щоється як алої. Гіркий досвід не навчив правительство, і жите йшло свою дорогою. Селяни і сільські робітники закоштували вязниці — кайданів, богато з них ходило з випаленим знаком на чолі. І все ж вони не хотіли зректи ся свого одинокого права, найбільше дорогою для них, права свободно розпоряджати своєю робочою силою. Дужі руки були єдиним богацтвом селянина і робітника. Се богацтво хотіли у них відібрати, вони не хотіли віддати себе в неволю без боротьби. Вони бачили, яку боротьбу провадять між собою через них самі земельні власники. Всі сі вельможі, льорди, духовні князі, епископи, котрі в парляменті разом з королем бороли ся проти „алої волі і нечуваної жадливості робітників“, в себе часто в своїми сусідами провадили справжню боротьбу за робітників. Вони нападали на сусідні маєтки і силою забирали звідти робітників на свої поля. Робітники і селяни зрозуміли, що вони велика і потрібна для держави сила. А правительство все думало, що поліційним гнетом воно вломить єю робочу силу, поверне свободних людей в несвобідних наймитів. І буде моялив добре і правительству і льордам.

Король не був самітний в сій боротьбі проти простого люду. За ним стояли всі вищі стани того часу — рицарі — льорди, епископи. Дідичі ховали ся за коро-

лівською спиною і підтримували його самоволю. Англія хвилювалася. В боротьбі за кращу долю брала участь вся людність, і робітнича і селянська: а земельні власники бачили в сьому лише алу волю робітників. Як і давнійше, дивилися вони на селян, як на рабів, котрим сам Біг „звелів великою працею в поті лиця добувати хліб для шляхтичів“. Такий вже тепер звичай, скаржиться ся шляхтич Гауер у своїй поемі, один хлоп вимагає більше, ніж давнійше два. Подібно до того, як лисиця, лишивши одну нору, бігає по лісах, шукає другої нори іходить до неї, так тепер і хлібороб проти всякого закону іде в одного графства до другого. Кожда звичайна їжа йому не подобається: солонина йому тільки шкодить, варене мясо йому не до смаку, конче давай йому печеньо. Слабе пиво не задовольняє. І чого се добрих напоїв вимагає той, хто від уродження свого не пив нічого, крім звичайної води? Син нуждара і сам нуждар він дбає жити як який лорд“. Так міркував шляхтич. Тільки суворі кари на робітників і селян могли поратувати шляхту від згину.

Інакше думали селяни. З того часу дійшов один цікавий твір, в котрому представлено думки селян. Зоветься він піснею Петра хлібороба. Співець так починав свою пісню: „Я дуже богато ходив і міг відпочити на широкому березі коло річки, коли я ліг і вадився на воду, на мене напав сон, а вода шуміла так весело“. Співак бачить сон: на широке поле збирають ся ті, хто дуже богато працює під час засівів; вони йдуть до самої правди. Вести ж їх береться ся Петро хлібороб. Він хоче, щоб усі були справедливі, усі були працьовиті, а не жили одні копітом других. Рицарям він радить не кривдити убогих. „Тут (на землі) убогий залежить від тебе, але на небі може стати ся, що він буде стояти вище тебе і мати більшу нагороду. По кісткам тяжко буде розвіннати хлопа, або відріжнити рицаря від злодія“. В пісні вмальовано бевзихідні селянські злодні. „Я не маю ні сотика, каже Петро хлібороб, щоб купити курей або поросят, маю тільки трохи сиру, пироги з бобів і висівок для моїх дітей, і на все се ми мусимо істинувати до св. Петра“ (першого серпня, час жнів). І вже зровуміло, що причиною сьому на його думку не лінівство селян, не ала воля їх, а несправедливий устрій життя, несправедливий поділ людей на панів і рабів. Коли знищено буде сю несправедливість, тоді кожний робітник матиме можливість урядити добре своє житє. Так казали і так думали тоді селяни.

IV. Початок повстання. Селянське військо йде до Льондону.

Одно лихо не ходить. Тоді Англія провадила довгу так звану столітну війну з Европою, що війська вято молоду здорову людність. Війна дорого коштувала державу, а людність і без того убожіла. Король прохав у парламента, щоб він дав йому нові власоби на проваджене війни. В осені 1380 р. парламент ухвалив новий податок.

Кождій муштина і кожда жінка, що мали більше як 15 літ, мусіли заплатити до скарбу три ґрейцари. Правительство вирахувало, що сей податок дасть около 100 тисяч фунтів штерлінгів (на той час, се були величезні гроші). Останній термін виплат призначено на правник Трійці. Збирати гроші на місци мусіли виборні люди з сільських і міських мешканців. Та правительство помилило ся в своїм обчисленню. Дуже скоро стало ясне, що податок дасть далеко меншу суму, ніж скільки сподівалося правительство. Помилка повстала мабуть тому, що правительство не знало докладно числа людності. Тоді кілько королівських урядників запропонували королеви вяти на відкуп збирання в людності потрібної суми. Літописець того часу, англійський чернець, каже про королівських слуг, що вони уживали всяких способів, щоб відняти гроші в надважкою для себе. Народне терпіння могло бути бевконечним.

В графстві Ессекс, в маленькому місточку Брентвут, в маю місяці, мировий судия Джон-Бемптон провадив слідство про давнього зборщика податку, місцевого пекаря Томаса. Пекар обурив ся, що його запідорівано або в тому, що він присвоїв собі частину податку або в тому, що він робив полегкости для своїх односельців. Він звернув ся за помічю до селян. Ті побачили, що треба або зараз виступити проти настриливого правительства або покорити ся і платити все нові і нові податки. Мешканці села, авідки походив пекар Томас, заявили мировому судді, що вони заплатили весь податок і більше нічого не дадуть. До них пристали мешканці двох сусідніх сіл. Суддя загрожував карами і вязницєю, але сим тільки ще більше обурив людність. Нарід почував за собою правду. Узбройвшись луками і стрілами — рушниць тоді ще не було — селяни прийшли до судді і заявили, що більше не хотять мати з ним жадних справ. Суддя втік до Льондону, ратуючи своє жите. З Льондону вислано цілій відділ урядників з головним суддєю на чолі, щоб на місци дослідили справу. Приєдні помогли скласти списки осіб, що брали участь у розруху. Тимчасом рух зростав. До мешканців трох ма-

леньких сім прилучували ся все нові і нові села, і неваж-
баром розрухи обхопили майже ціле графство. Селяни і
сільські робітники вибрали ся всі в одно місце, або виси-
мали туди своїх представників. Всі розуміли, що боротьба
зі зборщиками податку, се спільна справа всєї сільської
людності. Що вони мали право до сеї боротьби, в сому
не сумнівав ся ні один селянин; та рівночасно всі вони
твердо вірили, що і король мусить бути в ними, в громад-
ами і що вони провадять боротьбу тільки зі врагами
короля і громади. — урядниками і лордами. Тоді вони
ще вірили, що король бажає народови добра, і що тільки
дідичі й урядники перешкоджають йому робити се добро.
До головного суддї, присланого дослідити перші розрухи,
явив ся величезний натовп селян і заявив йому, що він
враг короля і громади; врагами також всі ті присяглі,
котрі складали списки обвинувачених. Вони змусили суддю
присягти на Біблію, що він більше не буде брати
участи в таких комісіях, де ломається ся народне право і
справедливість.

Селяни вахопили частину урядників, що були при
суддї, покарали їх на смерть, а голови набили на палі.
Так почало ся повстання. Селяни почували тепер себе великою
силою; посилали від себе на всі боки послів і їх
купили все зростали. Селяни кидали свої домівки, бо кождий
уважав, що і він мусить допомогти в спільній справі. Натовп
був ріжнородний. В літописі читаємо — „одні мали
лише дубини, другі поржавілі мечі, інші сокири, а ще
інші луки, що зробили ся від диму жовтійші від старої
слонової кости, і по одній стрілі, в більшості випадків
лише в одним пером, і вони явилися завойовувати королівство“.)
Місцевості, охоплені повстанням, опинилися в руках
повстанців. Тут знайшла собі вихід уся ненависть, що протягом віків нагромаджувала ся в серцях
селян.

А успіх розвалював пристрасти. Насамперед зруйно-
вано двори лордів і монастирські маєтки — аббатства.
Селяни руйновали і палили будинки, а худобу вбивали й їли. З особливою ненавистю вищукували вони всякі доку-
менти і ріжні записи, котрі свідчили про їх валежність.
Вони повстали проти несправедливого устрою життя. Та
вони все мали свідомість, що для нового життя потрібне
нове право, нові закони. І вони насамперед кидались на сі
писані, законні бетанки їх валежного становища. Описи
селянських повинностей, протоколи суддів, що розглядали
спори між дідичами і селянами, всякі арендні умови, де
стояли дуже високі ціни. — все цілили селяни на знак

того, що разом гине всяка неволя — „для того, як каже літопись, щоби їх пани не могли потім мати на них ніяких прав“.

Разом з іншими маєтками спалено маєтки матері короля і цілий ряд монастирських маєтків. В ті часи рицарі-черці, котрі звалися братами духовними, були ледви чи не найбагатшими земельними власниками в Англії. Вони були неввичайно жадні і дуже жорстоко поводилися з селянами.

Селянські чини в монастирських маєтках були далеко більші, ніж у маєтках світських власників. Богато монастирів видушувало гроші у селян таким способом: вони ставили монастирські млини, і вмушували селян молоти збіже на сих млинах. Плата за мелення була така велика, що селяни часто везли до дому лише половину того, що привезли на млин. І все се робило ся в імя боже. В народі оповідали байку:

Одного разу на збори птахів явила ся гола, без пер сова; у кожного птаха вона попросила дати їй перо. Тоді вона раптом повернула ся в яструба і почала їх д'юбати. Тоді птахи відібрали від неї свої пера і вона знову зробила ся голою. Такою свою були в очах народу ченці. Селяни були незвичайно обурені проти монастирів.

До маєтку пріора (начальника) єрусалимського ордену (так звалося одно товариство ченців) зібралося кілька тисяч селян. Вони підпалили палац і всій богацтва ченців — розкішні матерії і сукна, а вино випили або розалили по землі, бо було його незвичайно богато. Крім земельних власників вони рабували і вбивали королівських чиновників і суддів. Вони уважали їх зрадниками вірних громад і короля, бо вони виконували закони, що тиснули робочий селянський люд на користь богатих шляхтичів. Нарід не любив тоді суддів і навіть присяглих. „Ім байдуже до справедливості, каже поет тих часів, для них важне тільки одно. — чи може вона дати виск. Адвокат. — се немов публична жінка, котра без грошей не може любити мущину. Не кращі від адвокатів і присяглі. Перші стрижуть вовну, другі здирають шкіру, так, що безопічній вівці нічого не лишається ся“. За єї свої прикмети судді накладали головою і маєтками.

Вибухнувши в маленькому селі, повстання охопило ціле графство. Воно ширилося незвичайно швидко. Іскри летіли в усі боки і скрізь вибухало полум'я ненависті. Шіланці з Ессекеу підіймали бурю в інших графствах. Невзабаром до повстання прилучилися Кент, Кентербері, Поджерс, Сент-Альбане і інші місцевості. Енергійні люди збиралі коло себе великі қуни повстанців. Швець

Джон Янгмам, кравець Джон Горденер, косар Джон Леснот, тесля Джон Фінч — усі ці прості спокійні люди зробили ся тепер ватажками народу.

Рух прибирав все більші і більші розміри. На чолі повстання став Уот Тайлер з Кенту. Провідники виробляли плян війни, видавали відозви. Усі, хто жив не далі як 12 миль від моря, мусіли лишати ся в селях. Була небезпека, що вороги можуть напасті на Англію з моря. — Саме тоді з усіх країв Англії ішли люди до Кентербері на відпусту до гробу поважаного св. Томи Бекета.

Богомільці опинялися в самому осередку повстання. Їх примушували присягати на вірність королеві Річарду і громадам та обіцяти, що вернувшись до дому, вони на перший заклик самі повстануть і підготують до повстання своїх земляків. Богомільці понесли дух повстання по цілій країні. Чим далі, тим сильнішими почували себе повстанці.

Тепер їх ватажки зверталися до сільської і міської людності уже не з проханням, а з наказами прилучати ся до них. Вони уважали себе вірними слугами свого короля і вірних громад. Вони жорстоко карали зрадників короля і народу — урядників і льордів. В розкішному монастирі — аббацтві Томи Бекета жив перший вельможа в Англії архиєпископ Симон Седбері. Він був канцлером королівства і в його руках були державні прибутки і видатки. Крім того монастир був власником дуже богатих маєтків. З селян, що жили на монастирських землях, побожні ченці здириали останню шкіру.

Селянські купи явилися сюди, зруйнували палац, розбили винниці, а вино — ченці таки дуже любили пити, — випили і розлили по землі. Від архиєпископа вони домагалися, щоб він дав авт про всі гроно, які складали дохід Англії, і якими він розпоряджав від часу коронації короля Річарда. Від ченців вони домагалися, щоб вони вибрали замість зрадника іншого архиєпископа. Недалеко від монастиря була вязниця. Тут перебував тоді відомий священик-проповідник Джон Бол. Се був один з тих великих сміливих проповідників, котрі отверто виступали проти богатих, а насамперед проти зіпсутя самих служителів церкви.

Джон Бол належав до товариства „убогих священиків“. На чолі товариства стояв славетний проповідник Віклев. „Убогі священики“ ходили по цілій країні і оповідали простим людям історію людського роду, так як вона представлена в біблії. Говорили про первісний рай, про те, що предки гордих баронів і рицарів жили з праці власних рук. „Був час, — казали вони, — коли Ізраель не мав

короля. Кождий робив те, щоуважав справедливим; під своєю власною смоковницею і винною лозою він нікого не бояв ся. Грізний пророк сповістив народ про голое божий, — пророк загрожував нещастями, коли ними стане правити цар. І се пророцтво дуже скоро спрвидало ся. Над Ізраїлем почав панувати Ровоам. Сам розпуштний і в оточенню розвущених дорадників, він прине народови богато горя і нещастя. Бог звелів своему ізраїльському народови жити в хліборобства без рицарів і жовнірів.. Нарід не виконав волі Бога і накликав на себе його гнів“.

У селян дух займав ся від сих проповідей, руки хапали ся дубини. Священик гамував єї пориви і наказував чекати до якогось часу. Сі „вбогі священики“ бичували всяку неправду, ввідки вона не походила, — від короля, рицаря, льорда або єпископа. Вони завсігди пригадували слова Христа: „Де дух, там і свобода“, себто, де в віра, там повинна бути заразом і цілковита свобода реалітійного сумління. А тим часом в дійсності було так, що тоді в Англії кожного, хто думав інакше, інш наказувала церква, чекали жорстокі муки і кари. Про се все проповідував Джон Бол по церквах, на ринках, і навіть серед піль під час жнів. І скрізь його щира проповідь стягала цілі товни простого народу. Єпископи почали непокоїти ся, тім більше, що Бол почав учити, що монастирські вемлі передати мирянам, — тим, хто її власними руками обробляє і поливає своїм власним потом. Нарешті, Джона Бола — „свого вовка, що аручно ухиляється від настки мисливців“, як казав про цього архієпископ. — за дозволом світської влади спіймали і посадили до вязниць.

Селяни вгадали про нього, розбили вязницю і визволили проповідника. З цього часу він весь час був разом з повстанцями.

Повстанці почали набирати все більше сили а заразом і значіння. З ваявами і з наказами ватажків повстання почали числити ся ріжні кляси суспільності. В церкві св. Івана, на маленькому островці Танеті під час одного свята місцевий священик в доручення Уота Тайлера зробив таке оповіщене своїм вірним:

„Всі, і кождий вірний підданий короля під загрозою кари смерти повинні піти до начальника, аруйнувати його, внищити всі документи, а самого його покарати на смерть“. Натовп виконав наказ ватажка. Друге оповіщене говорило про земельну справу: „Ніхто не повинен відбувати панщину або платити льордам чинш. На боротьбу з льордами установлюється ся окремий податок в усіх мешканців Танета“. Подібні оповіщення робило ся і по інших місцях, і скрізь вони мали успіх.

З усіх сторін збиралися все нові, і нові відділи повстанців; всі вони ішли в напрямі до столиці — до Льондону. Літописець каже, що повстанці сунули, „захоплюючи за собою всіх мешканців сіл на право і на ліво мов буря, руйнуючи domи суддів, і прокурорів королівського суду, і суду архиєпископа, нікого не милуючи“. В Льондоні повстанці думали вилити перед королем всії свої бажання.

Шід час відночинку вироблялися програми і жадання до правительства. Проповідник Джон Бол своїми проповідями підтримував серед повстанців войовничий настрій. Особливо він любив проповідувати в приводу дуже поширеного тоді в народі приєліві: „Коли Адам був голий, а Ева пряла, де був шляхтич?“ Він говорив про ту світову несправедливість, що всі люди поділяються на панів і несвобідних людей. Таку несправедливість витворили люди, а не бог. Бог створив всіх людей рівними. Колибі він хотів рабства від самого початку життя на землі, він вінав би, хто повинен бути рабом, хто свободним. Волю божу нарушено тим, що купка людей повернула решту в рабів, поводить ся з ними, як зі звірятами. „Люди добре! — казав Джон Бол. — а Англії буде зле доти, доки мастки не будуть спільними і доки лишаться кріпаки і шляхта“. „Чому ті, кого ми наземо сенаторами і льордами, панують над нами? Чим вони на се заслужили, чому вони тримають нас у рабстві? На якій підставі вони панують, крім того, що змушують нас працювати і виробляти те, що вони марнують. Вони мають добре вина і добрий хліб, а ми хліб з остатками, а для пиття звичайну воду. Вони мають вільний час і пишні палати, а у нас влідні і праця, і дощ і вітер на полях. А тимчасом від нас, від нашої праці іде те, чим тримається держава. Тепер надійшов час призначений Богом, щоб скинути ярмо довголітнього рабства“. В своїх промовах Джон Бол просто закликав нищити всіх магнатів і урядників — всіх шкідливих для громади людей. „Тоді всі матимуть однакову свободу, однакову владу, тоді настане спокій“. З усім величезним військом повстанців Джон Бол не міг розмовляти, і тому звертався до них з листами. Нарід бачив в ньому пророка, божого післанця. Кожде його слово глибоко западало в душі простих селян і вроджувало в них бадьорість і певність в справедливості своєї справи.

V. Селянне в Льондоні. Перемога народу.

В Льондоні зрозуміли нарешті, що в країні діють ся не звичайні маленькі розрухи, які викликала купка людей. Король з своїм двором і головними урядниками сковався

в своєму палаці — Тоуері. Туди до нього явилися представники від повстанців і просили, щоб він особисто явився до них. Селяни в разом хотіли виложити перед королем свої бажання, розповісти йому про всю неправду, яка робить ся його іменем, про сваволі урядників, про утиски, які роблять селянам льорди, земельні власники і монастирі. Король згодився. На човнах виїхав він по Темзі (ріка коло Лондону) зі свого палацу разом з радою і двором. На березі стояли стовпища народу і радісними криками витали короля — свою надію. Та королівські дорадники умовили короля, щоб він не сходив на берег і король поплив назад. Нарід стратив надію: в сьому він знову побачив ваходи королівських дорадників. Лишилося тільки одно — силою добивати ся своїх прав у самім Лондоні. З обох боків підійшли повстанці до столиці. В передмістю Лондону зруйновано дві вязниці і палац архієпископа.

Вельможні мешканці Лондону, з мером (бургмістром) на чолі зібрали раду і рішили замкнути міську браму, підняти мости і поставити коло них сторожу. Тим часом лондонська людність, особливо простий нарід, уже давно мали вносини в селянами. Повстаню співчували і деякі видатніші міські рицарі. Принаймні один з них, рицар Джон Горн вночі приймав у себе ватажків повстання. А вся убога людність — усі робітники і ремісники — хиба вони не терпіли, так само як і сільська людність, від жорстоких порядків життя? Хиба вони не були обурені проти королівських урядників, ченців, проти купців?

В четвер 13. липня в свято Христового Тіла селяни ввійшли до міста. Без всякого опору спускалися мости, відчинялися брами. Сільська людність злучила ся в міською. Військо повстанців виросло до 100.000 люда. На улицях Лондону кричали: до Савоя! до Савоя! Се був розкішний палац герцога Ланкастерського, близького родича короля, котрий правив державою під час його малолітства і тепер заховував свій вплив. Невинайно розкішний був сей палац, та велика була ненависть народу до герцога, — палац відривали з ріжних боків. Всі багацтва загинули вогні. Нарід не грабував нічого. Він по водився, як грізний mestник. Зруйновано і спалено також ініцій будинок — Тампль, де містилося товариство адвокатів і їх школа. Знищено кілька вязниць, спалено будинки адвокатів і присяглих, а кількох з них покарано на смерть.

Повстанці рішили за всяку ціну побачитися з королем. В пятницю рано всі простиували до Тоуера, де жив король, і домагалися ся, щоб без зброї він явився народові в Лондоні, на Майн-Енді (так звали ся одна міська

площа). Перелякали ся прибічники короля, і він мусів їхати до народу. Переляканій підіхав король Річард до величевного народного товпича. Нарід стрінув його мовчки. Король поклонився. Представники подали від імені всіх прохання, в котрому виложене було їх бажання. Король мусів все се затвердити своїм підписом і своюю печаткою.

„Всі в межах королівства, стояло в петиції, мусять бути вільні від всякої особистої залежності і рабства, так, щоб більше не було панщини. Король повинен вибачити всім своїм підданим всякі злочини, зроблені тепер проти нього, а саме: повстания, вради, убивства і рабунки, захоплення чужих прав, вимушеннє. Всі піддані короля повинні одержати право свободно продавати і купувати по всіх містах, місточках і селах, і взагалі скрізь в межах королівства Англії. Землю, за яку давнійше відбувалося ся панщину, тепер треба давати в аренду, лише грошей при съому треба брати, не більше як 15 ґрейцарів від моргу. Сю плату не можна підвищувати“. Нарешті вкінці зроблено загальну заяву про те, що король стоїть під впливом дуже поганих дорадників.

Король згодився на все і обіцяв, що кожде село одержить відповідні грамоти в королівською печаткою. Потім він попрощався з народом і просив селян спокійно вернутися до дому, до своєї праці. Здавалося, все скінчиться добре. Селяни Ессексу були задоволені і рішили йти до дому, а в Льондоні лишити по 2, 3 представники від села і чекати на королівські грамоти.

Та не всі пішли в Льондону. Більша частина лишила ся. Усі кентські повстанці в Уотом Тайлером на чолі не були задоволені королівськими обіцянками. Крім того вони мали свої місцеві потреби, котрі вимагали окремої умови з королем. Повстання в Льондоні тяглося далі. Коли король зійшов на побачення в народом, розлючений натовп напав на палац і покарав на смерть англійського канцлера, архієпископа Сима Седбері. Даремно загрожував архієпископ, що коли його вбуть, папа відлучить від церкви цілу Англію.

Учасники повстания, що лишилися в Льондоні, ще раз хотіли побачити короля, і він знов згодився сповнити волю народу. Коло 30 тисяч народу стрінуло його. Один з лицарів запросив до короля Уота Тайлера, головного ватажка повстанців. Тайлер поїхав до короля без всякої оборони. Він подав йому прохання виправити і доповнити петицію, яку він приняв давнійше. Нарід просив: „перемінити королівство і його лихі звичаї“ і вичилив ті лихі звичаї. Король приняв петицію, але чомусь проволікав в

відповідю. Тайлер підішов близше до короля. Тоді льондонський бурмістр, ніби ратуючись, немовби йому загрожувала яка небезпека, ударив Тайлера ножем в шию. А рицарі і жовніри порубали його мечами. Здавало ся, що натовп ось, ось кине ся на короля і його прибічників. Та король не стратив голови. Він підіхав до натовпу і гукнув голосно, щоб всій йшли за ним в поле. Там він дасть народові все, що він схоче.

Цілий натовп посунув за королем у поле. А тим часом з міста уже надішло узброне військо. Рицарі спішили в поле визволити короля. Нарід побояв ся утратити те, що вже вирівав у власти, і пішов на уступки. Рицарі теж ветримували себе, хоч як хотіло ся їм помстити ся на повстанціх. Між королем і народом уложено умову. Король обіцяв виконати прохання наріду обіцяв припинити повстання. Повстання скінчило ся, і селяни почали вертати до дому. Вони несли з собою грамоти з королівськими печатками, де віложено їх вольності.

VII. Нарід одурено. Повстане придущено.

Та не довго почували себе селяни своїдними. Король з своїм правителством одурив їх, замазав їм очі свою грамотою. Він лишив ся королем шляхти, яким і досі був, і ледви минула небезпека, почали ся жоретокі карі.

Перший наказ, який король видав, коли повстанці покинули Льондон, казав: „Кріпаки і всякі інші залежні власники обовязані по давньому відбувати авичайну службу і платити чинши на користь сен'орів“. Правительство звичайно розуміло, що вже ціла людність довідала ся про завойовані вольності і що селяни не віддадуть їх без боротьби.

Видано маніфест, в котрому говорило ся: „Грамоти про вольності видано на швидку, без належного обговорення і проти законів. Вони можуть зробити тільки шкоду нашій короні, а також епископам, шляхті, магнатам королівським, мало того, церкві і цілій державі. Через се король, за згодою своєї ради, проголошує, що всі грамоти про вольності, які він видав, неважні“.

Щоб змусити селян до послуху, уложені дуже простий плян. В Льондоні за два дні встановив уже надзвичайний суд над повстанцями, котрі опинилися в руках королівської поліції, не зважаючи на те, що два дні тому вони одержали амністію. Під королівський прапор вибрали ся узброні рицарі, „бо, каже літописець, їх жіночий переляк мину“. Король без сорома говорив про карі і шибениці.

Він мріяв, щоби діти і внуки „на вічні часи“ могли згадувати їх нещастя, щоб вони могли проклинати їх і боялися робити щонебудь подібного“.

Тимчасом по селах провадила ся боротьба. Селяни трималися королівських грамот про вольності і уважали себе свободними. Дідичі вказували на королівські патенти і маніфест і вимагали від селян, щоб вони по давньому відбували повинності і платили чинші. Богато мешканців сіл знову збиралася на віча і знову рішали „або дійсно добити ся свободи, або вмерти за неї“.

Місцеві льорди, аббати і інші земельні власники уаброювали своїх прибічників. З Лондону наступало військо. Тоді почала ся боротьба проти народу.

Мешканці Ессекса зібралися в селі Біррелкей. Тут вони зробили твердиню, покопали рови і насипали валі. Та королівське військо зруйновало твердиню, коло 500 селян вбито, а всіх бранців після суду покарано на смерть.

Молодий епископ норицький Генрі Спенсер став на чолі відділу рицарів, що мав карати непокірних селян. Він спустошив кілька графств і зруйнував до краю кілька сіл. Селян убивали і глумилися над ними навіть тоді, коли вони ратувалися в церквах. Для одного з ватажків селянського відділу Лістера епископ придумав таку кару: Лістера в початку повісили, потім відрубали йому голову і напришті четвертували. Сум і переляк запанував по цілій країні. Скрізь заїдали королівські суди, котрі тільки те робили, що засуджували на смерть.

В Сент-Альбанес схоплено славетного проповідника Джона Бола. Йому випустили кишки, спалили їх на його очах, а вже потім повісили. Трупи заборонено знімати з шибениць, і в деяких селах вони висіли більше як рік.

Аж нарешті задоволишили свою кріваву жадобу пімсті пани, ченці і правительство. Король рішив, що країна довго буде тяжити науку, і льорди можуть бути спокійними. В осені скликано парламент, щоб він затвердив вчинки правительства. Парламент складався головним чином з духовних і світських рицарів і сеніорів. Він згодився з усіма королівськими указами і маніфестами, котрі гарантували селянські вольності, видані під час повстання. А у кого з духовних і світських власників знищено ріжні арендуальні умови про повинності, ті одержали право відновити їх. Повстання придушило.

VII. Закінчене.

Щож дало повстане англійським селянам? Чого вони добилися? Здавалося, нічого. Здавалося, що король і дідичі перемогли селян, що по давньому лишилося панщиняна залежність селян від дідичів, утик і самоволя правительственої влади. Лишилося, здавалося, тільки потоки даремно пролитої крові,шибениці, зруйноване село, спустошені нив. На другий же день після проголошення свободи правительство одурило селян. А парламент, в котрому вісідали дідичі, купці і духовні, підтримав правительственну владу і відновив давній панщинянині лад. Здавалося, все лишилося по давньому, так як було перед повстанем.

Та так лише здавалося. В дійсності життя не вернулося до старого, пішло новими дорогами. Саме від часу повстання Уота Тайлера англійське життя цілковито перемінилося, перемінилося відносини між селянами і дідичами. Жадні карти не могли видати з голови селяніна глубокого переконання, що він має право сам розпоряджати своєю працею. Англійські селяни не забули свого Джона Бола. Вони відчули свою силу, і хоч розбиті і переможені, зрозуміли, що значить сила народу, що змінився разом в боротьбі за свої права.

Зрозуміло і правительство, і льорди, і дідичі. Вони пішли на уступки селянам. З того часу з'явилися нові свободні умови селян з дідичами. Та й сам король в парламенті казав аббатам і льордам: „коли ви всі за спільну вгоду схочете виволити і пустити на волю своїх селян, як цього бажають деякі з вас, король згодиться на принятиє ваше прохання“. Як відомо, льорди в парламенті добровільно не хотіли вректи ся своїх прав на панщинянину працю.

А тимчасом почали діяти ся дивні речі. Герцог ланкастерський, котрого уважали оборонцем старого ладу, згодився скасувати в своїх величезних маєтках панщину. За його прикладом пішло богато інших духовних і світських дідичів. Помалу протягом XV. століття панщина зникла. Почалося фермерство — аренда. Вже зараз після повстання богато селян, колишніх крепаків, стають дрібними арендаторами у льордів і монастирів. Сі арендатори були звязані з дідичами лише вільною умовою і грошевими чиншами. І арендні ціни не були великі, бо дідичі боялися викликати незадоволення серед селян. Завойовано також ще одно важне домагання, виставлене під час повстання — сво-

боду торговлі в середині країни. Неазбаром той самий король Річард скасував монополь, котрий віддавав весь торг в руки льондонських і флямандських купців. Через се відрazu зменшили ся ціни на всі товари.

Англійські селяни не здобули землі, але завоювали через повстання свободу для себе і для своїх нащадків. Панщинний лад упав, упала і необмежена влада правителства і дідичів над англійськими селянами. Вони скоріше від усіх інших зробили ся свободним народом. Се зробило повстання Уота Тайлера. Селянська кров розіла кайдани рабства.

Вийшли з друку такі книжки:

М. Михайленко — Національне питання в Росії й війна. Зміст: I. Національна справа й держава; II. Національна справа в російській державі; III. Українська національна справа в російській державі; IV. Український народ і теперішня війна.

Юрій Ручка — Російські соціалісти й теперішня війна. Зміст: Передмова редакції — Українці. Росія й війна; Вступ — Характеристика російського соціалістичного руху; I. Російські соціалісти й теперішня війна; II. Критика поглядів Плеханова і Троцького в справі теперішньої війни; III. Будучність інтернаціоналу й федерація держав; IV. Висновки; Додаток — погляди німецького соціалістичного посла Ленша про будучність царівства.

М. Михайленко — Росія й Україна. Зміст: Передмова редакції; I. Вступ; II. Політика російського уряду супроти України. 1. Від Переяславського договору до повного віруйновання самостійності України. 2. Російський уряд супроти українського національного відродження; 3. „Конституційна Росія“ й українська справа; III. Українська справа й російське громадянство. 1. Від початку 19-ого століття до революції 1905—1906 років. 2. Під час „конституційної“ ери. Додаток — Розвиток польської політичної думки в українській справі. IV. Росія й українська справа в Австрії. V. Українська справа й польсько-російські відносини; VI. Протиукраїнські пляни Росії в теперішній війні; VII. Україна й теперішня війна.

М. Залізняк — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?

М. Залізняк — Українці, Росія й війна. (Замітки й матеріали.)

М. Михайленко — „Визвольні Маніфести“ російського уряду в теперішній війні. Зміст: Маніфест до Поляків; Маніфест до народів Австрії; Маніфест до „російського народу“ в Австрії: Російське поступове громадянство на послугах російського уряду.

В. Лібкнехт — Чи Європа має скозачіти? Зміст: Від редакції; Передне слово; Сором Європи; Війна на сході; Завіщане Петра Великого; Війна на овиді; До політичної ситуації; Політичне положення; Слово до німецьких соціалдемократів; Чотири тижні пізніше.

Ф. Волховський — Казка про салдатську душу,
друге українське виданне.

Ф Волховський — Казка про неправедного царя,
друге українське виданне.

Ф. Волховський: Як мужик став довжником
у всіх.

С. Дікштайн — Хто з чого живе?

М. Драгоманів -- Віра і громадські справи, друге
українське виданне.

В. Швачка — Чому позичали віру?

В. Рюминський — Повстане селян в Англії, друге
українське виданне.

М. Лозинський — Українська Галичина — окре-
мий коронний край.

М. Драгоманів — Чудацькі думки про українську
національчу справу.

Др. Осип Назарук: Що се є: суспільні кляси,
боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталізм
і організація?

В німецькій мові вийшли:

Georg Ruczka: Die russischen Sozialisten und der gegen-
wärtige Krieg.

Georg Ruczka : Die französischen Sozialisten und der Krieg.

Друкують ся або готують ся до друку:

- 1. Галичина й її національне значінє для України.**
- 2. М. Лозинський — Утворене українського корон-
ного краю в Австрії.**
- 3. Х. Житловський— Соціалізм і національне питане.**
- 4. М. Борисов — Соціалізм і проблема національної
автономії.**
- 5. Національна справа й Партія Соціалітів-Рево-
люціонерів.**
- 6. К. Кавтський — Національність й інтернаціо-
нальність.**
- 7. К. Кавтський — Національна держава, імперіялі-
стична держава й союз держав.**
- 8. Дмитро Сметанка — Соціалізм, завойовницька
політика, патріотизм і націоналізм.**
- 9. Ж. Жорес — Батьківщина і робітництво.**

10. І. Сокира — Хай Європа козачіе!
11. Е. Бернштайн. — Інтернаціонал робітничої класи й європейська війна.
12. Вандервельд — Ідеалізм в марксізмі.
13. М. Драгоманів — Листи на наддніпрянську Україну.
14. М. Драгоманів — Продженеволюція віри.
15. М. Драгоманів — Рай і поступи.
16. Е. Пернерсторфер — Про новітній націоналізм.
17. К. Ляйтнер — Імперіялізм московського народу.
18. К. Реннер — Національна справа, імперіялізм і соціалізм.
19. А. Бах — Цар — Голод, друге українське видання.
20. Панщина й її упадок в західній Європі.
21. Як бороти ся за землю і волю.
22. Що таке свобода й як її здобувати.
23. Від самодержавства до народоправства.
24. Національна справа в Росії й як її полагодити.
25. Чи є тепер панщина?
26. Боротьба за землю і волю в Росії.
27. Французька армія під час великої революції.
28. Славетні дні турецького війська.

